

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІСТОРИКО- ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено і систематизовано погляди видатного громадсько-просвітницького діяча II половини ХІХ століття О.Кониського на фактори і перспективи розвитку системи освіти і шкільництва на Україні. В основі історико-педагогічних праць автора лежить його прагнення не тільки теоретично осмислити підвалини розвитку вітчизняної освіти, але й популяризувати їх серед широкого кола читачів.

Ключові слова: *освіта, українська школа, педагогічна думка, історизм, шкільництво.*

Суттєві зміни пріоритетів і цінностей в освітньому просторі ХХІ століття детермінізували у сучасних реформаційних процесах появу тенденції до поєднання традицій з інноваціями, до вивчення і узагальнення історико-педагогічного досвіду української школи з метою творчого його використання у моделюванні освітніх інфраструктур сьогодення. За таких умов набуває актуальності питання про першоджерела української педагогічної думки, адже науково-об'єктивне вивчення вітчизняного науково-педагогічного досвіду, глибоке розуміння загальних ідей видатних учених минулого з метою їх творчого застосування є обов'язковою умовою удосконалення і підвищення рівня якості системи освіти України.

Звернення уваги сучасних дослідників Л. Березівської, С. Дмитренко, Н. Побірченко та інших до періоду другої половини ХІХ століття, як одного з найвагоміших в історії розвитку української педагогічної думки, зумовлене, на нашу думку, обсягом того значного внеску, який був зроблений видатними діячами цього періоду у розвиток вітчизняного культурно-освітнього руху.

О. Сухомлинська називає другу половину ХІХ століття національним історико-етнологічним періодом становлення й розвитку української педагогічної думки пріоритетними педагогічними цінностями якого були українська (рідна) мова, народність, релігійні морально-етичні постула-

---

ти, патріотизм, історизм [6, с. 57].

Саме в цей час на обрії української педагогіки з'явилися видатні особистості, внесок яких у розвиток вітчизняної педагогічної думки є визначним і малодослідженим водночас, адже їх науково-творчий доробок було вилучено з історико-педагогічного процесу з кон'юктурно-політичних причин.

Вивчення науково-публіцистичної спадщини О. Барвінського, М. Возняка, М. Гніпа, Д. Граховецького, В. Міяковського, К. Студинського, Є. Чикаленка, О. Кониського свідчить, що у досліджуваній період у загальному контексті вимог реформування системи освіти в Україні має місце опосередкований, непрямий розгляд становлення й функціонування освітньої системи України у різні часи. Звертаючись до історичного фактажу, ці видатні громадські діячі прагнули передусім довести, що освіта і шкільництво в Україні мають всі підстави і можливості для відродження і розвитку на національному ґрунті, свідченням чого є історія і культурно-педагогічні традиції української школи.

Аналіз праць історико-педагогічного спрямування, що були надруковані у період другої половини XIX століття, дає можливість виділити найцінніші з них, до яких відносимо доробок О. Кониського, чий дослідження з історії освіти України вважаємо досить вагомим вкладом у розвиток історії вітчизняної педагогіки.

В основі створення статей О. Кониського, присвячених історії розвитку освіти в минулому, лежить прагнення педагога не тільки теоретично осмислити освітньо-шкільні здобутки України, але й популяризувати їх серед широкого кола читачів.

Цікавими, на нашу думку, для педагогічної науки є історико-педагогічні аспекти таких праць О. Кониського: "Освіта на західно-південній Україні", "Просвітній поступ Галицької Русі за останнє десятиліття", "Просвіта в Галицькій Русі", "Жіноча освіта на Україні": науково-обсерваційна тематика яких – проблеми розвитку національної освітньої системи в різних регіонах України.

Показово, що науковий аспект його досліджень з цієї проблеми, побудований на принципах історизму і розкривається завжди в соціокультурному контексті епохи.

У праці "Освіта на західно-південній Україні" О. Кониський подає ретроспективний аналіз становлення й функціонування освітньої системи України, нерозривно пов'язуючи її постійні позиції з загальним розвитком національної культури ще з часів Київської Русі.

Глибоко вивчивши історичні джерела, О.Кониський шукає освітні

витоки України ще в IX ст., з гордістю говорячи про оригінальну, самобутню культуру Київської Русі, корені якої сягають у глибину віків. Розвиток народної освіти вчений пов'язував з фактом офіційного прийняття християнства за часів князя Володимира. О. Кониський у статті “Жіноча освіта на Україні” зазначає: “...народна просвіта на Україні починається слідом за християнством” [4, с. 23].

Так само, як і І. Франко, О. Кониський відстоював думку про наявність шкіл на території Київської Русі, спираючись на документальні свідчення літописів. Він високо оцінив освітній і культурний розвиток Київської Русі, традиції якої, як він доводить, живлять і сучасну культуру та освіту багатьох слов'янських народів.

“Вже ж нема що й казати про те, що осередком “учебного округу” (Західно-Південної України) є той самий Київ, що ще з 900 літ назад почав пишатися як ключ, з котрого пошлися течії християнської релігії й освіти і окропили Русь Червону, Білу, Чорну, Малу, а вкінці й Велику. Сей Київ аж до самого XIX ст. годував усю Росію хлібом освіти” [1, с. 234].

Такі значні успіхи розвитку освіти в минулому О. Кониський пояснював піклуванням уряду про розвиток шкільництва в Україні, а також ініціативою ентузіастів та відомих громадських діячів різних історичних епох, які чітко усвідомлювали життєдайну силу освіти і в різні часи за будь-яких обставин робили все можливе задля її розвою.

Маючи ґрунтовні знання з історії України, О. Кониський з гордістю наводить на підтвердження своїх положень незаперечні документальні дані:

- уже на початку XI ст. саме у Києві як осередку християнства княгиня Ганна Всеволодівна заснувала дівочу школу, яка була досить професійною для свого часу. Вчений не випадково акцентує увагу на тому, що сама Ганна Всеволодівна звертається до викладацької діяльності, навчаючи дівчат “грамоті, співам і ремеслам”. Сам факт заснування княгинєю навчальних закладів для дівчат при дівочих монастирях, переконалий О.Кониський, свідчить про високий соціальний статус жінки на українській землі: “Вже і в ті часи право жіноцтва і особа жінки стояли на українській землі геть-то високо; тим то в XI віці за дівочу освіту беруться княгині” [4, с. 23];

- XVII ст. у Києві позначилося іншою важливою для розвитку історії педагогічної науки подією: митрополит Петро Могила спочатку відкрив при Києво-Печерській Лаврі гімназію, яку згодом переніс до Богоявленського Братства і яка стала основою того навчального закладу, що, отри-

---

мавши назву Києво-Могилянської Академії, дав свого часу Російській імперії багато непересічних науковців, просвітників, учених, серед яких О. Кониський особливо виділяє Дмитра Ростовського, Феофана Прокоповича, Георгія Кониського, Барського, Заводовського та деяких інших. З величезною повагою визначає просвітник і той значний вклад, який зробила для заснування Богоявленського Братства і відповідно Києво-Могилянської академії Ганна Гулькевичівна. Підкреслюючи ту роль, яку відіграла ця непересічна особистість у становленні одного з найкращих навчальних закладів України, О.Кониський прагнув довести той факт, що уже в XVII ст. українська жінка робила чимало для розвитку освіти в країні, прагнучи вирішувати соціальні проблеми суспільства: “Жвавість, котру показала Ганна Гулькевичівна в основанню богоявленського братства в Києві, свідчить, як в той час українська жінка впливала своєю допомогою на просвіту і на оборону України проти унії і ополячування” [4, с. 23];

- доказом постійної турботи урядовців про добробут України, про стан її культури та освіти вважає учений умови Гадяцького договору від 1658 року, згідно якого Україна переходила під владу Польщі. Укладаючи цю угоду, Іван Виговський вимагає, щоб на Україні – Русі було засновано два університети і дозволено вільний друк українських книжок.

Вторгнення в Східну Європу татаро-монгольських племен у XIII ст. стало серйозною перешкодою подальшому розвитку давньоруської культури і освіти. “Татарська руїна в XIII віці вельми нашкодила в Україні”, – писав О. Кониський [3, с. 23].

Загальновідомо, що постійні напади зовнішніх ворогів та поступове встановлення феодальних відносин призвели до розколу Київської Русі та утворення на її території ряду феодальних князівств. Це призвело до міжусобних війн, які не тільки послаблювали сильну і єдину колись державу, але й призвели до переходу частини давньоруських земель під владу Польщі, Литви та Угорщини.

До XVII ст. центром збереження рідного слова, освітніх традицій, культурних надбань українського народу залишався, як засвідчує О. Кониський, Львів. У цьому давньому і славному місті, яке опинилося під владою польських магнатів, з’явилися представники православного духовенства, що виступили проти політики колонізації та покатоличення українців і почали організовувати братства, які в подальшому зіграли неабияку роль у поширенні освіти на Україні в боротьбі проти полонізації і насильницького покатоличення українського народу.

Як свідчать історичні відомості, початок XVII ст. позначився подаль-

---

шим посиленням соціального, національного, релігійного гноблення українського народу, що спричинило серію повстань і селянських війн по всій території держави. Але організованого характеру ця хвиля протесту набула лише під керівництвом Богдана Хмельницького, який очолив визвольну війну 1648-1654 рр. Безпосереднім наслідком цієї війни стало об'єднання України і Росії, проголошене Переяславською радою 18(8) січня 1654 року. Цю історичну подію, яка мала б відкрити перед Україною широкі перспективи економічного, політичного і культурного розвитку, по-різному оцінюють історики минулого і сучасності. Сам О. Кониський вважав, що для розвитку вітчизняної освіти і культури наслідки цієї угоди були негативними. Вчений відзначив, що вже на початку XVIII ст. розвиток освіти на лівому березі Дніпра почав поступово гальмуватися, що було спричинено погіршенням економічного становища народу.

Найвагомішою причиною повного занепаду української освітньої системи О. Кониський називає кріпацтво. Іншим великим народним лихом, за переконанням ученого, стало надання українській старшині рівних прав з російським дворянством, що призвело до самостійного загарбання старшиною громадських земель. Наслідком цих заходів, на думку О. Кониського, був той факт, що між дворянством і народом України кріпацтво стало нездоланною безоднею.

Отже, вищеозначені події спричинили зникнення народних шкіл, тотальну русифікацію українців і поступове поширення безграмотності і бездуховності на території держави. Документальним підтвердженням економічного і духовного занепаду селянства і міщан є наведені О. Кониським слова історика Шафонського, що в ті часи в Україні “ні фабрик, ні заводів, люди бідні, нагі, а частина – і голодні”, і не було нічого дивного в тому, що “...наука і просвіта в весьма худому й бідному состоянні находяться” [4, с. 24].

Важливою умовою, що сприяла в усі часи розвитку освіти в Україні, називає вчений духовне багатство українців. Прагнення українського народу до знань, відмова від матеріального заради духовного, нестримний потяг до навчання, О. Кониський відмічав як природне тяжіння до набуття освіти, як рису, що притаманна всій українській нації.

Починаючи з XIX ст. ситуація, за твердженням просвітника, погіршилася: тільки на Полтавщині кількість народних шкіл з рідною мовою викладання зменшилась в чотири рази. До факторів, що гальмують розвиток українського шкільництва і національної освіти, окрім політики русифікації і антагонізму урядових органів, відносить педагог і бездухо-

---

вність, низький рівень національної свідомості самих освітян, тих, у чий обов'язки входить піклування про розвиток народних шкіл.

Відтак, глибоко вивчивши і дослідивши особливості розвитку освіти України в минулому та спираючись на конкретні історичні факти, О. Кониський у своїх статтях на історико-педагогічну тематику довів, що освіта для українського народу в усіх часових вимірах була константною цінністю і основою її соціально-економічного та культурно-громадського розвитку. Такий статус української освіти в минулому забезпечувався, за О. Кониським, піклуванням уряду, відомих громадських та культурних діячів України про розвиток рідної школи. Вкрай незадовільний стан цих факторів функціонування вітчизняної системи освіти в другій половині XIX ст., на думку вченого, негативно впливав на загальний розвиток українського шкільництва і абсолютно не сприяв піднесенню прагнень нації взагалі.

Необхідно відзначити, що, подаючи широкі відомості про стан українських шкіл, просвітник не лише оперує статистичними даними, але й повсякчас висловлює власне емоційне ставлення до зображуваного питань. О. Кониський підкреслює, що шкільництво в Україні має всі підстави і можливості для відродження і розвитку на національному ґрунті, про що переконливо свідчать історія і культурно-педагогічні традиції української школи: досягнення Київської Русі, Братських шкіл, Києво-Могилянської академії, оригінальна навчально-виховна система, створена українським козацтвом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кониський О. Освіта на західно-південній Україні / Олександр Кониський // Зоря. – 1887. – Рочник VIII. – С. 234-236, 259-262.
2. Кониський О. Просветный поступ Галицкой Руси за последние десятилетие / Олександр Кониський // Зоря. – 1887. – Рочник VIII. – С. 231-234.
3. Кониський О. Просвещение в Галицкой Руси / Олександр Кониський // Русская мысль. – С. 20-41.
4. Кониський О. Жіноча освіта на Україні / Олександр Кониський // Зоря. – 1884. – №3-4. – С. 23-31.
5. Побірченко Н. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у II половині XIX – на початку XX століття: У 2 кн. / Наталія Побірченко – К. : Науковий світ, Кн. 1 : Київська громада. – 2000. – 308 с.
6. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська, – Київ. : А.П.Н., 2003. – 68 с.

БЕЛАН Н.В.

К ПРОБЛЕМЕ РАЗВИТИЯ ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ В УКРАИНЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

Статья обращается к научно-педагогическому наследию одного из известных деятелей культурно-просветительского движения вышеуказанного периода Александра Конисского. Одним из направлений научно-публицистической деятельности просветителя являлось его стремление изучить и донести до читателей богатую историю развития системы образования в Украине, чтобы доказать самооднородность и самоценность последней.

Ключевые слова: образование, украинская школа, педагогическая мысль, школьная система, историзм.

BELAN H.V

SOME IDEAS ABOUT THE DEVELOPMENT OF HISTORICAL- PEDAGOGICAL THOUGHT IN UKRAINE OF THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

The article is devoted to the analysis of the main ideas of A.Konissky about organization and functioning of studying process in Ukraine in the past. Some aspects of the education's development, its main problems in Ukraine of the second half of the XIX century are also defined in the article.

Key words: education, Ukrainian school, pedagogical thought, schooling system.